

ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΜΕΤΑΞΟΠΟΥΛΟΣ

ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ:
ΠΡΩΙΜΕΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Το πρώιμο έργο του Πουλαντζά κινείται κατά κύριο λόγο στο χώρο της φιλοσοφίας του δικαίου και εμφορείται ως προς τη θεωρητική του στοιχείωση από αντιλήψεις που αργότερα ο ίδιος ο συγγραφέας αποκήρυξε εξαιτίας του «ανθρωπιστικού» και «ιστορικιστικού» χαρακτήρα τους. Μολονότι έχει πλέον εντελώς λησμονηθεί, στην εποχή του προκάλεσε ορισμένες συζητήσεις ανάμεσα στους ειδικούς και δεν στερείται κάποιας πρωτοτυπίας στο βαθμό που αποτελεί εγχείρημα προσέγγισης του δικαίου με σαρτρικές ανθρωπολογικές κατηγορίες και αναλυτικά εργαλεία, εντασσόμενο με ιδιόμορφο τρόπο σε ένα ρεύμα αναγέννησης, κατά τη μεταπολεμική περίοδο του φυσικού δικαίου. Η παραγωγή του νεαρού Πουλαντζά περιλαμβάνει τη διπλωματική του εργασία (*La renaissance du droit naturel en Allemagne après la Seconde Guerre Mondiale*, Paris 1961), τη διδακτορική του διατριβή (*Nature des choses et droit. Essai sur la dialectique du fait et de la valeur*, Paris 1965) και μια σειρά μικρότερων σε έκταση και εμβέλεια άρθρων και παρεμβάσεων, που δεν θα μας απασχολήσουν. Όταν δημοσιεύεται η διδακτορική του διατριβή είναι ήδη μαρξιστής αλλά η τομή στη σκέψη του και η προσχώρηση στον στρουκτουραλιστικό μαρξισμό τοποθετείται, σε γενικές γραμμές, στο μετά τη συγγραφή της διάσθημα. Μέχρι το 1966 η επίδραση του (μαρξίζοντος) υπαρξισμού και της σαρτρικής διαλεκτικής είναι εντονότατη και καθοριστική. Είχε προηγηθεί στα τέλη της δεκαετίας του '50 μια σχετικά σύντομη περίοδος μεταπτυχιακών ερευνών στη Γερμανία όπου ο Πουλαντζάς μελέτησε τον Maihofer, τον Radbruch, τον Fechner, τον Spranger, τον Coing αλλά και τον Kelsen, τον νεοκαντιανό ιδεαλισμό γενικότερα και βέβαια την κοινωνιολογία του δικαίου του Weber. Η ενασχόληση αυτή αντανακλάται στη διπλωματική του εργασία που αφορά την αναβίωση των θεωριών του φυσικού δικαίου στη Γερμανία. Τούτη η αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος για το φυσικό δίκαιο είχε, άλλωστε, ευδιάκριτη πολιτική χροιά. Μπορεί ευχερώς να ερμηνευθεί ως απόπειρα «εξαγνισμού» της φιλοσοφίας του δι-

καίου από όσες θετικιστικές παρεμβάσεις είχαν, υποτίθεται, συντελέσει στην υποδούλωση της νομικής θεωρίας και πράξης στα ναζιστικά προτάγματα. Ακόμα και η νεοκαντιανής έμπνευσης «καθαρή θεωρία του δικαίου» ενός στοχαστή τόσο απαρεγκλήτως φιλελεύθερου όσο ο Kelsen κινδύνευε να ριφθεί στην πυρά επειδή η θετικιστική της ταυτότητα, συμπυκνωμένη μονοσήμαντα στην απόλυτη διχοστασία αξιών και γεγονότων, ερμηνευόταν ως νομιμοποιητική της εξίσωσης του δικαίου με την ισχύ και συνεπώς ως εμμέσως συνυπεύθυνη για την επικράτηση του επελαύνοντος ναζισμού. Το αιτούμενο, επομένως, ήταν η ανανέωση του κλασικού *jus naturale*. Η εκ νέου ανακάλυψη, με άλλα λόγια, της δεσμευτικότητας της ηθικής σφαίρας έναντι του θετικού δικαίου, έτσι ώστε τα κανονιστικά θεμέλια του νομικού οικοδομήματος να αποκατασταθούν πλήρως και να ερμηνευθούν ως απορρέοντα από την ίδια τη φύση των πραγμάτων. Φύση των πραγμάτων είναι στην προοπτική αυτή το ηθικό τους περιεχόμενο στην υπερβατική ή στην ανθρωπολογική του διάσταση. Έπεται ότι έπρεπε να επαναπροσδιοριστεί, στις συγκεκριμένες συναρμογές του, ο δεσμός των αξιών με τα πράγματα και να τεκμηριωθεί αποτελεσματικά η εμμενής διαλεκτική ενότητα ηθικής αξιολόγησης και θετικού δικαίου. Ορμώμενος από τη συνείδηση αυτής της «αναγκαιότητας» ο Πουλαντζάς εμφοιλωρεί στη θεωρία του δικαίου φιλοδοξώντας να παρουσιάσει μια καινοτόμο σύνθεση ιστορικότητας και ηθικής κανονιστικότητας, εδραιωμένη σε ένα πρωταρχικό ανθρωπολογικό υπόστρωμα. Θα προσπαθήσω στη συνέχεια να περιγράψω με εντελώς αδρές γραμμές, τη φιλοσοφική δυναμική αυτής της σύνθεσης και το επιχειρηματολογικό βάθος που την υποβασιάζει αποφεύγοντας να υπεισέλθω στις λεπτομέρειες της θεωρητικής της αρτίωσης. Όπως δείχνει σαφώς και ο υπότιτλος της δημοσιευμένης εργασίας προεξάρχον μέλημα του συγγραφέα είναι η θεμελίωση μιας διαλεκτικής του γεγονότος και της αξίας. Από αυτό και μόνο συνάγεται ότι ο βασικός συνομιλητής του Πουλαντζά είναι, ακόμα και εκεί όπου δεν μνημονεύεται ευθέως, ο Kelsen. Άλλωστε η επιρροή του τελευταίου είναι εμφανής, παρά τη φιλοσοφική απόρριψη, στον νομικό φορμαλισμό των επιμέρους πουλαντζικών αναλύσεων και ιδιαίτερα στην εμμονή, ξένη στην παραδοσιακή μαρξιστική θεώρηση, στην αυτονομία της εσωτερικής λογικής των συστημάτων νομικών κανόνων. Το περίεργο ωστόσο είναι ότι απουσιάζει, αν εξαιρεθούν κάποιες σύντομες νύξεις, οποιαδήποτε συστηματική αναφορά στις νομικές θεωρίες του κυριότερου «εχθρού», δηλ. του Carl Schmitt. Η προτεραιότητα του «πολιτικού», ωστόσο, και ο συνακόλουθος («υπερπολιτικισμός») είναι, ως απαραίτητες προϋποθέσεις για την αναγωγή του δικαίου στην ισχύ, οι πιο επικίνδυνοι αντίπαλοι μιας φυσικοδικαιϊκής θεώρησης. Και είναι εξίσου χαρακτηριστικό ότι για μια κατά μέτωπο επίθεση προτιμάται ο πιο «ανώ-

δυνος» θετικισμός του Weber ο οποίος «αρνείται, σε τελευταία ανάλυση, στην κοινωνιολογία τη νομιμότητα της πρόσβασης στην κατανόηση του κανονιστικού νοήματος των κοινωνικών δικαιοῦν αξιών»¹.

Η αντιπαράθεση προς τον Schmitt θα έπρεπε να διεξαχθεί στο πεδίο των αντιμαχόμενων ανθρωπολογικών συστημάτων και θα υποχρέωνε τον Πουλαντζά να αποδυθεί στην άχαρη προσπάθεια εξήγησης της πλεονεκτικότητας των κριτηρίων βάσει των οποίων η υπαρξιακή φιλοσοφία του Sartre υπερτερεί εκείνης του γερμανού φιλοσόφου. Είναι οπωσδήποτε ευχερέστερο να κατηγορήσεις μια ορισμένη οπτική—τη βεμπεριανή εν προκειμένω—ότι με τον αξιολογικό μηδενισμό της υποστασιοποιεί εντέλει αξιολογικώς το «δεδομένο», από το να αποδείξεις ότι υφίστανται αλάνθαστα κριτήρια επιλογής ανάμεσα σε αντιθετικές αξιολογικές προοπτικές.

Η διατριβή του Πουλαντζά διαιρείται σε δύο μεγάλες ενότητες. Η πρώτη αφιερώνεται στην οντολογία του δικαίου—με άλλα λόγια στην «ουσία» του δικαίου—και πραγματεύεται ενδελεχώς το ζήτημα της αξιολογίας με το βλέμμα στραμμένο προς τη φαινομενολογική φιλοσοφία του δικαίου αφενός και τη μαρξιστική, υπαρξιστική και εγελιανή διαλεκτική ανθρωπολογία και μέθοδο αφετέρου. Στόχος της εργασίας είναι, ήδη αναφέρθηκε, η κατάδειξη της άρρηκτης ολότητας αξίας και γεγονότος. Η επίτευξή του επαφίεται στο κατά πόσο θα αναδειχθεί, χάρη σε μια γενετική, μαιευτική, διαλεκτική μέθοδο, η διαπλοκή του κοινωνικού, δηλ. της κοινωνιολογίας του δικαίου, με το οντολογικό, δηλ. την οντολογία του δικαίου. Τούτο είναι το πρόβλημα που πραγματεύεται το δεύτερο τμήμα της διατριβής, προσανατολισμένο στην ψηλάφηση των συναρθρώσεων οικονομικής βάσης και δικαιοῦν υπερδομής. Η προγραμματική θέση του Πουλαντζά μπορεί να συνοψισθεί ως εξής: Η σύσταση του δικαίου ως συστήματος κανονιστικών προτάσεων σε απαγωγική ακολουθία προσδιορίζεται τόσο από την ιστορική εξέλιξη της ανθρώπινης πράξης όσο και από ορισμένες ανθρωπολογικές προϋποθέσεις. Οι αξίες, επομένως, που διαπνέουν το θετικό δίκαιο και το θεμελιώνουν, πηγάζουν από την ιστορικά συγκεκριμένη διάπλαση και αντικειμενοποίηση της ανθρώπινης πράξης ως οντολογικής του σπονδύλωσης. Οι αξίες είναι, λοιπόν, ιστορικές και υπ' αυτή την έννοια «σχετικές»: το θετικό δίκαιο ως αντικειμενοποιημένο πράττειν αποκρυσταλλώνει σε κάθε εποχή διαφορετικά περιεχόμενα, μια ιδιαίτερη, συνεπώς, σύμπτυξη αξιών και γεγονότων. Ός εδώ βέβαια η θεωρητική εμβέλεια του εγχειρήματος δεν υπερβαίνει εκείνη μιας σχετικώς κοινότοπης υπόμνησης του γεγονότος ότι το δίκαιο εξελίσσεται ιστορικά, υφιστάμενο κοινωνικές

1. N. Poulantzas, *Nature des choses et droit...* (στη συνέχεια: N-D), σ. 193.

επιδράσεις. Ο Πουλαντζάς εντούτοις ισχυρίζεται ακόμη ότι είναι επίσης δυνατό να ορισθεί ένα αρχιμήδειο σημείο από το οποίο θα εξιολογηθεί με αντικειμενική εγκυρότητα τόσο η ηθική αξία ή απαξία των ιστορικά πραγματοποιημένων συστημάτων δικαίου όσο και η τελολογική ενδελέχεια της εξέλιξης του θετικού δικαίου εν γένει. Δύο προτάσεις θα αρκούσαν για να συνοψισθεί η θέση του: (i) το δίκαιο εγγράφεται στο σύμπαν των ανθρωπίνων νοημάτων ως εξακτίνωση της πράξης και στη θετική του διάσταση αποτελεί ολότητα αξιών και γεγονότων ιστορικά «εξατομικευμένων»· η πρόταση αυτή, πάντως, δεν θα προξενούσε δυσφορία σε ένα θετικιστή επειδή ο θετικισμός καθόλου δεν αμφισβητεί ότι το θετικό δίκαιο συμπυκνώνει αξίες και μεταγράφει στη δεοντολογική γλώσσα της νομικής επιταγής γεγονότα της ιστορικής εποχής και του πολιτιστικού ορίζοντα εντός των οποίων μορφοποιείται. Ο θετικισμός αρνείται απλώς ότι είναι δυνατόν να συναχθούν, με λογική αναγκαιότητα, αξίες, διυποκειμενικά και διαχρονικά έγκυρες, από τα γεγονότα. Μολονότι ο Πουλαντζάς είναι ρητά αντιθετικιστής στη φιλοσοφία του δικαίου, δεν διανοείται να αμφισβητήσει αυτή τη θετικιστική θέση στο πεδίο της κοινωνιολογίας του δικαίου. Γι' αυτό και άγεται ως τη δεύτερη πρόταση: (ii) η ενότητα αξιών και γεγονότων που αποκαλύπτεται από τη γενετική-διαλεκτική προσέγγιση είναι με τη σειρά της το αντικείμενο μιας αξιολόγησης που διαμορφώνεται από τη σκοπιά μιας ανθρωπολογίας με εγκυρότητα υπερβατική και ανεξάρτητη από οποιοσδήποτε ιστορικό υλοποιημένο δίκτυο κανόνων δικαίου. Ο Πουλαντζάς δεν αρκείται στην κάθε άλλο παρά καινοφανή ή ριζοσπαστική διαπίστωση ότι το θετικό δίκαιο αποτελεί συνένωση δέοντος και είναι. Μας πληροφορεί και ποιό είναι το αυθεντικό δέον προς το οποίο πρέπει να συμμορφωθεί —και θα συμμορφωθεί— το είναι, δηλ. το θετικό δίκαιο. Από τη σκοπιά αυτή η σκέψη του παρουσιάζεται ως τυπικά φυσικοδικαιϊκή —υπό το κάλυμμα, βεβαίως, της μαρξιστικής επιστημονικής ανάλυσης. Το θετικό δίκαιο οφείλει να προσαρμοσθεί στη φύση των πραγμάτων, δηλαδή στην ανθρώπινη ελευθερία. Η ελευθερία νοείται, ως προς την υποκειμενική της διάσταση υπαρξιστικά της διάσταση υπαρξιστικά και ως προς την αντικειμενική της διάσταση, μαρξιστικά. Το θετικό δίκαιο θα ανταποκρίνεται στην αυθεντική ουσία του ανθρώπου, την ανθρώπινη υπόστασή του, μόνο στο αταξικό βασίλειο της ελευθερίας. Το μόνο που διαφεύγει στον Πουλαντζά είναι ότι στο βασίλειο αυτό το θετικό δίκαιο δεν έχει λόγο ύπαρξης. Το συμπέρασμα είναι με άλλα λόγια ότι το θετικό δίκαιο θα ικανοποιήσει τις υπέρτατες ανθρωπολογικές επιταγές όταν θα πάψει να υφίσταται.

Οι δύο προηγούμενες προτάσεις συγκροτούν τον καμβά επί του οποίου κινείται η ανάλυση του Πουλαντζά. Αφετηρία για την ανάπτυξη

τους είναι μια εκτεταμένη κριτική εξέταση της φαινομενολογικής φιλοσοφίας του δικαίου. «Οι απορίες της φαινομενολογίας του δικαίου», παρατηρεί¹, «οφείλονται εν γένει στην ίδια τη φαινομενολογική σκέψη και μέθοδο». Πράγματι, η τελευταία διακρίνει ανάμεσα στην ειδολογική ουσία του δικαίου και την ειδολογική ουσία των αξιών και αφήνει² «το πραγματικό, το θετικό δίκαιο στο προκείμενο, μετέωρο σε ένα κενό α-νοησίας». Το πρόβλημα της φαινομενολογικής μεθόδου φαίνεται να έγκειται, σύμφωνα πάντα με τον Πουλαντζά, στην πλατωνική οντολογική κληρονομιά και την παρελκόμενη υποστασιοποίηση των ειδών στην οποία καταλήγει αναπόδραστα λόγω του θεωρησιακού της χαρακτήρα η εμπνευσμένη από τον Husserl προσέγγιση. Παράλληλως όμως η φαινομενολογία αποκρυπτογραφεί, έστω και ανεπαρκώς, το θεμελιώδες οντολογικό δεδομένο: τον εγκόσμιο άνθρωπο—με εκκίνηση από την προθετικότητα της συνείδησης, τον σχεσιακό, δηλ., χαρακτήρα της ύπαρξης. Ο Πουλαντζάς, ωστόσο, προσάπτει στη φαινομενολογία ότι υποστασιοποιώντας το είδος καθεαυτό δεν συλλαμβάνει τη δυναμική του οντολογικού δεδομένου: ο άνθρωπος εντός του κόσμου είναι, αντίθετα από τις φαινομενολογικές παραδοχές, πράξη και δη πράξη νοηματοδοτική, παραγωγός αξιών. Η ανθρώπινη πράξη είναι άλλωστε, σύμφωνα με μια σαρτρική μεθερμηνεία του εγγελιανού σχήματος της αντικειμενοποίησης, η φύση των πραγμάτων αλλά ως «ελεύθερη προβολή προς το μέλλον», ως υπαρξιακή ανάληψη του «βάρους» της ελευθερίας. Είναι στην ιστορική της διαδρομή, καταδικασμένη να επιδιώκει την ελευθερία. «Η ανθρώπινη ύπαρξη » γράφει, στα χνάρια του Sartre ο Πουλαντζάς³ «υπάρχει στις εμπειρίες της προς τον κόσμο» και η βασική της διάσταση είναι το μέλλον γιατί ο άνθρωπος δεν είναι παρά αυτό που μπορεί να γίνει. Ο άνθρωπος είναι σχέδιο και ελευθερία. Το κοινό σημείο ανάμεσα στο μαρξισμό και αυτή την υπαρξιστική ανθρωπολογία είναι η διαλεκτική έννοια της αρνητικότητας. Ο Πουλαντζάς⁴ πιστεύει ότι παρά τις «διαφορές που χωρίζουν τον υπαρξισμό από το μαρξισμό σε ό,τι αφορά την έννοια της ελευθερίας, ο μαρξισμός δέχεται για τον άνθρωπο την έννοια μιας δημιουργικής αρνητικότητας και προσεγγίζει, από τη σκοπιά αυτή, τον υπαρξισμό». Έχοντας αποδεχθεί αυτό το πλαίσιο ο Πουλαντζάς μπορεί να συμπεράνει ότι⁵ «ο άνθρωπος δεν είναι παρά δια των σχεδίων του, των εγκόσμιων ενεργειών του· το σχέδιο αποτελεί, ως ανθρώπινη ύπαρξη, ρήξη με το δεδομένο, δημιουργό ενός ιδανικού, μιας αξίας που αυ-

1. N-D, σ. 40.

2. N-D, σ. 48.

3. N-D, σ. 78.

4. N-D, σ. 82.

5. N-D, σ. 82.

τή καθαυτή παρωθεί στην ενέργεια και την υλοποίηση του συστατικού σχεδίου της ανθρώπινης ύπαρξης. Η ανθρώπινη ύπαρξη είναι, από την οντολογική δομή της, αξία». Έτσι αξίες, πράξεις, γεγονότα συγχωνεύονται σε μια δομική και δομημένη διαλεκτική ολότητα ταυτισμένη με την ολότητα της ανθρώπινης ύπαρξης. Αρνητικότητα σημαίνει: μετασχηματισμός του υπαρκτού, μετάπλάσή του. Υπό το πρίσμα αυτό είναι «δραστηριότητα», «εργασία» και ο Πουλαντζάς¹ δεν διστάζει να αποδώσει στον Marx την ιδέα ότι η εργασία έχει ένα «υπαρξιακό ανθρωπολογικό νόημα». Στο μαρξισμό προσπορίζεται το εύρος φιλοσοφικής ανθρωπολογίας και ταυτοχρόνως η ιστορία μετατρέπεται σε ιστορία της ελευθερίας. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Πουλαντζάς δεν απορρίπτει την «καθαρή θεωρία δικαίου» του Kelsen στο πεδίο της ενδογενούς λογικής των νομικών συστημάτων —τουλάχιστον όσον αφορά την περίοδο της «απομάγευσης» και του καπιταλιστικού εξορθολογισμού— μολονότι υπογραμμίζει ότι εξωτερικοί παράγοντες συνεπιδρούν στη διαμόρφωσή τους. Πράγματι, η σχέση του δικαίου με τις ιστορικοκοινωνικές συνθήκες διαθλάται στην και σε κάποιο βαθμό συμποσδιορίζεται από τη σύμφυτη στο θετικό δίκαιο ανάγκη απαγωγικής συνεκτικότητας των κανόνων του. Το δίκαιο δεν είναι άμεση αντανάκλαση ταξικών συσχετισμών δύναμης ούτε απλό ταξικό εργαλείο. Στη θεώρηση του Πουλαντζά η σχέση του δικαίου με την πάλη των τάξεων δεν διασφαλίζεται παρά μέσω της υιοθέτησης της πρώτιστης ανθρωπολογικής επιταγής. Θα δούμε στη συνέχεια ότι αυτή η οντολογικοποίηση του μαρξισμού και η πρόσδεσή του σε μια υπερβατική ανθρωπολογία της ελευθερίας γεννά σημαντικά προβλήματα, αλλά αποκαλύπτει παράλληλα ένα προκρούστειο δίλημμα που αφορά οποιαδήποτε εκδοχή της σύμφυτης αξιών και γεγονότων στο πλαίσιο της μαρξιστικής θεωρίας.

Ορισμένες από τις γενικές δυσκολίες που προκύπτουν από τη θεωρία του Πουλαντζά καθίστανται εμφανείς όταν επιχειρείται η άσκηση κριτικής στον Kelsen. Γιατί η άρνηση της διχοστασίας Sein-Sollen εκπορεύεται από ένα κατ' εξοχήν αμφιλεγόμενο επιχείρημα. Προσάπτεται στον Kelsen ότι, εφόσον μεταξύ Grundnorm —θεμελιώδους κανόνα από τον οποίο αντλεί τη νομιμότητά του το σύστημα θετικού δικαίου— και Normen δεν υφίσταται οντολογική διαφορά, η θέση του για τη σχέση αξιών και γεγονότων είναι ανακόλουθη. Πώς είναι δυνατόν, ελλείψει οντολογικής διάκρισης αναμεταξύ τους, οι νομικοί κανόνες από τη μια μεριά να αντιμετωπίζονται ως φορείς αξιών και η Grundnorm από την άλλη να αντιμετωπίζεται ως απαλλαγμένη από αξιολογικές φορτίσεις²;

1. N-D, σ. 91.

2. N-D, σ. 61.

Αλλά η έλλειψη οντολογικής διάκρισης δεν έχει σχέση με την επιχειρηματολογία του Kelsen, ο οποίος στρέφεται, ακριβώς, εναντίον του οντολογισμού. Απευθύνεται, με άλλα λόγια, στον Kelsen η μομφή της φαινομενολογικής ασυνέπειας ενώ ο ίδιος δεν υιοθετεί ένα φαινομενολογικό τρόπο ανάλυσης και είναι, επομένως, a priori αδιάφορος για τις συναφείς διακρίσεις. Επιπλέον η κεντρική του θέση παραμορφώνεται. Είναι αδιαμφισβήτητο ότι το ιστορικό κανονιστικό δίκτυο κανόνων δικαίου ενσωματώνει και εκφράζει κοινωνικά διάχυτες αξίες. Ακόμα και αν δεχθούμε εντούτοις ότι η Grundnorm αντανακλά ιστορικά μορφοποιημένες αξίες δεν θα έχουμε απαντήσει στο ερώτημα περί της εγκυρότητάς της. Θα έχουμε περιγράψει τους λόγους για τους οποίους γίνεται, στη συγκεκριμένη εκδοχή της, δεκτή αλλά δεν θα έχουμε αποφανθεί αν πρέπει ή δεν πρέπει να γίνεται δεκτή. Και το πρόβλημα της «θεμελίωσης» του δικαίου είναι «δεοντικό»: αφορά το «πρέπει» ή το «δεν πρέπει». Εξηγώντας ιστορικά τους όρους αποδοχής ενός συστήματος δικαίου δεν θίγουμε καν το ζήτημα της αξιολόγησης αυτού του συστήματος. Αν δεν έχω στη διάθεσή μου, για παράδειγμα, ένα σύνολο επιστημολογικών κριτηρίων διαχρονικής και επομένως αναδρομικής ισχύος, αδυνατώ να αποφανθώ αν η μηχανιστική θεωρία του Newton έπρεπε ή δεν έπρεπε να αντικαταστήσει την αντίπαλη θεωρία του Descartes μολονότι κατανοώ απολύτως τους λόγους για τους οποίους την αντικατέστησε καθώς και τα κριτήρια που ιστορικά πρυτάνευσαν σ' αυτή τη διαδικασία. Αν ο Kelsen δεν ασχολείται με το περιεχόμενο της Grundnorm είναι επειδή αυτή μπορεί να έχει οποιοδήποτε περιεχόμενο και επειδή κάθε αξιολόγηση αυτού του περιεχομένου θα προϋπέθετε ότι ο αξιολογών είναι ήδη εδοφισμένος με έγκυρα κριτήρια αξιολόγησης υπέρτερα των ενσωματωμένων στην υπό κρίση Grundnorm. Θα προϋπέθετε, με άλλα λόγια, μια υπερβατική θεωρία περί δικαίου και αδικού. Τέτοια, κατά τον Kelsen, δεν υφίσταται. Η δεσμευτικότητα—και αποτελεσματικότητα—κάθε Grundnorm είναι ισοδύναμη με τη δεσμευτικότητα μιας συλλογιστικής προκείμενης που απολυτοποιείται αυθαίρετως όταν η διαδοχή ερωτημάτων περί της έσχατης αρχής οδηγεί σε εις άπειρον αναδρομή. Η Grundnorm συνεπώς επιτελεί, κατ' αναλογία, ρόλο αξιωματικής παραδοχής σε σχέση με τα θεωρήματα -κανόνες που απ' αυτήν απαγωγικά συνάγονται. Και είναι γνωστό ότι κάθε πρόταση μπορεί να γίνει δεκτή ως αξίωμα, στη βάση αυθαίρετης απόφασης ή σύμβασης. Παγιδευμένος, κατά κάποιο τρόπο, στη μεταφυσική του «θεμελίου» ο Πουλαντζάς δεν αντιλαμβάνεται ότι κάθε έσχατον είναι αυθαίρετο. Γι' αυτό γράφει: «αν το θεμέλιο του θεμε-

λιώδους κανόνα έγκειται στην αποτελεσματικότητά του διαφαίνεται όλη η αντινομία της σκέψης του Kelson. Πώς θα θεμελιωθεί ο κανόνας, η αξία, σε ένα γεγονός από τη στιγμή που αποδεχτήκαμε όπως, ο Kelson μια, ουσιώδη και θεμελιακή διάκριση ανάμεσα στο γεγονός και την αξία;». Αλλά ο Kelsen, και αυτό είναι το ουσιώδες, δεν αποπειράται να θεμελιώσει. Περιγράφει απλώς τη διαδικασία «θεμελίωσης», έτσι όπως *de facto* εκτυλίσσεται. Η Grundnorm θεμελιώνει αυθαιρέτως — αυτή είναι η κατάληξη του πλουραλισμού αξιών, της πολλαπλότητας των δυνατών αξιολογήσεων του αντιμεταφυσικού σκεπτικισμού. Οι αξίες υπάρχουν και λειτουργούν αλλά είναι χιμαιρική η αξίωση υποβολής τους σε αξιολόγηση από ένα αρχιμήδαιο υπερβατικό σημείο, από το παρατηρητήριο των ανθεκτικών κατ' αποκλειστικότητα έγκυρων αξιών. Η διαφορά ανάμεσα στον Πουλαντζά και τον Kelsen είναι εκείνη του ουσιολογισμού από τον «μετριοπαθή», λελογισμένο σχετικισμό. Άλλωστε ο νεαρός Πουλαντζάς λαμβάνει το ζητούμενο: αφού παραδεχθεί αξιωματικά ότι ουσία της ύπαρξης είναι η ελευθερία, ότι το γεγονός και η αξία είναι οντολογικά συνυφασμένη σε διαλεκτική ολότητα, προχωρεί ανακαλύπτοντας, εντελώς εύλογα, ότι είχε ήδη προϋποθέσει.

Οι προσπάθειες συνάρθρωσης αξιών και γεγονότων, στο πλαίσιο μιας προορισμένης αξιολόγησης, παρά τις όποιες αποκλίσεις ή ιδιοτυπίες εντάσσονται, κατά κανόνα, σε ένα από τα δύο σχήματα που ακολουθούν: (i) θεωρείται δεδομένη η γνωσιμότητα μιας υπερβατικής ή υπερβατολογικής σφαίρας θεμελιωμένων ηθικών αρχών στην οποία αναπόφευκτα αναφέρεται και υπάγεται η αξιολόγηση των γεγονότων· όλες οι φυσικοδικαιϊκές θεωρήσεις αναπαράγουν με τη μια ή την άλλη μορφή αυτή την πεποίθηση, (ii) θεωρείται εφικτή η «επιστημονικώς έγκυρη» συναγωγή του «ought» από το «is»· πρόκειται για τον επιστημολογικό και ηθικό νατουραλισμό που υποκρύπτει και κάθε αίτημα «κριτικής επιστήμης» όταν εδραιώνεται στην ιδέα ότι η αυθεντική (μη-ιδεολογική) επιστημονική γνώση εντρυφώνεται στην εξελικτική ενδελέχεια των γεγονότων ανακαλύπτει ζυμωμένες μ' αυτά τις αξίες που α) επιβάλλονται ως «ορθές» σε κάθε αποφεναισμένη συνείδηση, β) θα επικρατήσουν ιστορικά επειδή το υφιστάμενο πλέγμα κυρίαρχων αξιών είναι, εξαιτίας των ενδημικών αντιφάσεων του, καταδικασμένο να υπερβαθεί. Ο Πουλαντζάς αμφιταλαντεύεται ανάμεσα στα δύο σχήματα. Στο μέτρο που ιδιοποιείται το οπλοστάσιο του σαρκικού υπαρξισμού κλίνει προς το πρώτο. Στο μέτρο που υπερισχύουν οι μαρξιστικές κατηγορίες κλίνει προς το δεύτερο. Όταν οικειοποιείται το πρώτο σχήμα το κάνει δίχως απόπειρα καν υπερβατο—λογικού τύπου επιχειρηματολόγησης, με ένα αναιτιολόγητο *acte de foi*. Όταν προσφεύγει

στο δεύτερο σχήμα είτε συμμερίζεται τη θετικιστική αυταπάτη μιας «εγγυημένης» επιστήμης των «αληθειών» και των «βεβαιωτήτων» είτε ολισθαίνει στον φαύλο κύκλο της «κριτικής» επιστήμης η οποία, με αφετηρία την προεπιστημονική παραδοχή ότι το «υπαρκτό» είναι αντιφατικό και χρήζει υπερβάσεως, ανακαλύπτει εκ των υστέρων στην ίδια τη φύση των πραγμάτων την προειλημμένη αντιφατικότητα και τη δυναμική της υπέρβασης. Κατηγορείται συχνά, από μαρξιστική σκοπιά, η θετικιστική θεωρία του Kelsen ότι αποτελεί «απολογητική καταγραφή των γεγονότων» τα οποία υποστασιοποιούνται με αποτέλεσμα¹ «να αναδύεται πάλι ως αξία εκείνο το είναι που ήδη είχε παρακαμφθεί ως επουσιώδες για τη θεμελίωση της δικαιοσύνης κατηγορίας». Όμως η απολογητική καταγραφή είναι η μοίρα όλων των θεωριών με την έννοια ότι αυτές είτε εξηγούν νομιμοποιητικά το υπαρκτό είτε χρησιμοποιούνται ως όπλα εναντίον του στα πλαίσια συγκυριών και συγκρούσεων που στερούνται παντελώς «θεωρητικού» χαρακτήρα. Οι κριτικές θεωρίες αποκτούν νομιμοποιητική διάσταση και οι καταγραφικές ανατρεπτική ανάλογα με την εμπλοκή τους σε μάχες συμπερόντων άσχετες φυσικά προς το —επίσης πολεμικό εντέλει— αίτημα της αλήθειας. Ασχήθηκε, φερειπείν, δριμύτατη κριτική στο θετικισμό επειδή με την ιδεοληπτική προσήλωση στην αξιολογική ουδετερότητα της επιστήμης απογύμνωνε τις αξίες από οποιοδήποτε κύρος και ευλογούσε εμμέσως το μετασχηματισμό της δύναμης σε δίκαιο. Και αντιπαρατέθηκε στον θετικιστικό επιστημονισμό είτε η πλατωνίζουσα απόλυτη αυθαιρεσία του ενός και μοναδικού, αντίστοιχου προς τη φύση των πραγμάτων, υπερβατικού συστήματος αξιών, είτε η αντίληψη πως όλες οι επιστημονικές θεωρίες, μακράν της ουδετερότητας, ενέχουν αξιολογήσεις. Όμως ο ηθικός πλατωνισμός είναι τόσο εμφανώς συνδεδεμένος ή με τον εξαγνισμό του υπαρκτού ή με την προβολή ενός πολεμικού μύθου για τη μεταβολή του ώστε δεν χρειάζεται να μακρηγορήσουμε επ' αυτού. Ωστόσο και η δεύτερη οδός εκείνη δηλ. σύμφωνα με την οποία κάθε θεωρία ενέχει αξιολογικούς προσανατολισμούς —συνήθως άρρητους— εφόσον αρνείται ότι είναι δυνατή η επιστημονικά αντικειμενική αξιολόγηση των αξιολογήσεων καταλήγει, στη σφαίρα του δικαίου, στο ίδιο ακριβώς αποτέλεσμα με τον νομικό θετικισμό: δεν υπάρχουν θεμελιωμένα και διυποκειμενικώς έγκυρα συστήματα αξιών. Αν όμως η θεμελίωση ενός υπέρτατου συστήματος έσχατων αξιών είναι επιστημολογικώς άκυρη, τότε η «καθαρή» θεωρία του Kelsen είναι μάλλον ορθή ακριβώς επειδή η νομιμότητα της Grundnorm μπορεί να απορρέει από ο,τιδήποτε.

Είναι παραπλανητικό να αποδίδονται σε μια θεωρία ευθύνες για την

1. U. Cerroni, *Marx e il diritto moderno*, Roma 1959, σ. 177.

«αδράνεια» της απέναντι σε κοινωνικώς επικίνδυνα ή και αποτρόπαια φαινόμενα. Οι θεωρίες δεν απορρίπτονται επιστημονικά με εξωλογικές ή ηθικές αιτιάσεις. Η απόρριψη μιας θεωρίας δικαίου με το επιχείρημα της ηθικής της απαξίας —επειδή, λόγου χάρη εξωραΐζει τη γυμνή δύναμη— δείχνει ακριβώς ότι η θεωρία είναι μάλλον ορθή επειδή εναντίον της και για την απόρριψή της χρησιμοποιήθηκε ένα εξωλογικό επιχείρημα και κάθε τέτοιο επιχείρημα είναι απλώς και μόνο άσκηση δύναμης. Εξάλλου η θετικιστική θεωρία δικαίου έχει απέναντι στις αντιπάλους της το πλεονέκτημα που της παρέχει ο μετριοπαθής επιστημολογικός και ηθικός σχετικισμός της: καταδεικνύοντας την ιδεολογική ψευδοηθικότητα των αντιπάλων κατατάσσοντας μια ορισμένη αυτογνωσία αναγνωρίζοντας ότι και η ίδια είναι όργανο τεχνικής φύσης στα χέρια της όποιας πολιτικής εξουσίας. Περιέχει μια δόση αυτοειρωνίας το να πιστεύει σοβαρά κανείς ότι ο σχολιασμός της ενδοναζιστικής σφαγής του 1934 από τον Carl Schmitt στη βάση του επιχειρήματος ότι ο Führer είναι η πηγή της κυριαρχίας άρα κάθε πράξη του δημιουργεί δίκαιο¹ μπορεί να αντικρουσθεί με επιστημονικώς αληθείς νομικές ενστάσεις. Η όποια αντίθεση στην πράξη του Führer σημαίνει κήρυξη πολέμου εναντίον του. Και στον πόλεμο η επίκληση της ηθικής και της νομιμότητας είναι όπλο, όπως τα κανόνια. Άλλωστε, είναι γνωστό ότι στις ενδοχριστιανικές συρράξεις ο ίδιος πάντα Θεός ευλογούσε, κατά τις διακηρύξεις τους, όλα τα αντιμαχόμενα στρατόπεδα και βρισκόταν παρά τω πλευρώ του καθενός — οι τελικές του προτιμήσεις, πάντως, έκλιναν προς το νικητή².

Ο Πουλαντζάς στη φυσικοδικαιϊκή του περίοδο όμως παρακάμπτει συνήθως τα αντεπιχειρήματα και εμμένει σε αξιωματικές τοποθετήσεις. Τούτο είναι ιδιαιτέρως εμφανές όταν δηλώνει, για παράδειγμα, ότι η μεθοδολογία πρέπει να αρμόζει στην προκαταρκτική οντολογική θεώρηση του δικαίου, δηλ. στα οντολογικά συστατικά του υπό εξέταση αντικειμένου. Αυτό προϋποθέτει, φυσικά, ότι υπάρχει η δυνατότητα μιας προμεθοδολογικής προσέγγισης της οντολογικής σφαίρας. Έτσι όμως ανοίγει ο δρόμος προς τον ανορθολογισμό: Καθένας βρίσκει στη σφαίρα των συνυφασμένων με την ύπαρξη αξιών όσες αξίες έχει αποφασίσει να βρει. Και είναι, στην προοπτική αυτή, ακατανόητη η διαμαρτυρία του Cerroni ότι ο Kelsen κατρακυλά στον ανορθολογισμό επειδή γράφει³: «μόνο τυφλότητα ή ψευδαίσθηση θα μπορούσαν να αρνηθούν το μυστήριο του σύμπαντος

1. C. Schmitt, «Der Führer schützt das Recht», *Positionen und Begriffe*, Hamburg 1940, σ. 200.

2. Βλ. ανάλογη παρατήρηση του Π. Κονδύλη, *Ο Ευρωπαϊκός διαφωτισμός*, Αθήνα 1987, τομ. II, σ. 38.

3. Cerroni, *ό.π.*, σ. 180 όπου και παρατίθεται το απόσπασμα από τον Kelsen.

ή να διακηρύξουν την επιστημονική του επιλυσιμότητα». Αλλά η αυθαίρετη επίλυση του μυστηρίου δεν διαφέρει, επιστημολογικά, από τη μη επίλυσή του. Γι' αυτό και ο νεαρός Πουλαντζάς αρκείται σε γενικές παραινήσεις περί ελευθερίας και, όπως παρατηρεί ο Jessop, παραβιάζει τελικώς και τη θέση του ότι η ύπαρξη προηγείται της ουσίας προσχωρώντας στον ουσιολογισμό που του παρέχει τη δυνατότητα οικοδόμησης μιας κανονιστικής φιλοσοφίας του δικαίου¹. Το συστηματικό μέρος του έργου του Πουλαντζά θεμελιώνεται εξ ολοκλήρου στην παραδοχή ότι «η ανθρώπινη ύπαρξη είναι διαλεκτική διαδικασία θεμελιωμένη στην αρνητικότητα» και ορίζει τη διαλεκτική² ως «νοσηματοδοτημένη κίνηση εμμενή στην οντολογική, κοινωνική, ιστορική ανθρώπινη πραγματικότητα και μέθοδο του ερευνητή ακριβώς επειδή αποτελεί και ενύπαρκτη (effective) διαδικασία της κοινωνικής πραγματικότητας στην οποία συμμετέχει ο ερευνητής». Αυτός είναι ο λόγος που το γεγονός παραπέμπει στο δίκαιο και το δίκαιο παραπέμπει στο γεγονός στα πλαίσια μιας δομικής διαστρωμάτωσης της ανθρώπινης πραγματικότητας, με βάση την οικονομία. Η έννοια της δομικής διαστρωμάτωσης αποτελεί προσπάθεια ορισμού των σχέσεων δομής και υπερδομής η οποία, λόγω της εμμονής στη σχετική αυτονομία των κοινωνικών τόπων, προαναγγέλλει μελλοντικές κατευθύνσεις της σκέψης του Πουλαντζά. Αλλά τα συμπεράσματά του από την κοινωνιολογική προσέγγιση του δικαίου δεν απελευθερώνονται, όπως ήταν αναμενόμενο, από τις φιλοσοφικές προϋποθέσεις που είχαν ήδη τεθεί. Αναρωτιέται μάλιστα αν η απόρριψη της υπερβατικότητας τον οδηγεί στο θετικισμό. Και απαντά αρνητικά επειδή η δική του φυσικοδικαιϊκή αντίληψη εστιάζεται στην έννοια της ελευθερίας και της πράξης. «Ο άνθρωπος πρέπει να επιλέξει ως περιεχόμενο της αξίας την πρακτική ελευθερία του, αυτή δια της οποίας υπάρχουν αξίες, πρέπει να επιλέξει την ελευθερία του άλλου»³. Θεωρεί με άλλα λόγια ότι το αξίωμα αυτό δεν ισοδυναμεί με την υποστασιοποίηση ορισμένων ιστορικά ενεργών ιδεών της εποχής του ούτε είναι υπερβατικό. Και συμπεραίνει⁴: «ένα δικαιοσύνη σύμπαν είναι έγκυρο, ένα οικονομικό και κοινωνικό σύστημα αποκτά θετικό αξιολογικό νόημα για τη θεμελίωση δικαιοσύνης αξιών στο μέτρο που αποτελεί, ιστορικά, ένα βήμα στον ανθρώπινο αγώνα ενάντια στα δεδομένα που αλλοτριώνουν και πραγματοποιούν τον άνθρωπο, προς τη δημιουργία ενός «ανθρώπινου» σύμπαντος

1. B. Jessop, *Nicos Poulantzas. Marxist Theory and Political Strategy*, London 1985, σ. 47 κ.ε.

2. N-D, σ. 224.

3. N-D, σ. 345.

4. N-D, σ. 348.

όπου ο άνθρωπος θα μπορεί να δημιουργήσει την αξιοπρέπειά του και να υλοποιήσει το γενικευτικό είναι του». Τούτη η διατύπωση ανοίγει, διατείνεται, νέους δρόμους στο φυσικό δίκαιο επειδή εισάγει την προτεραιότητα του πράττειν. Αλλά ο τελολογικός ηθικός προσανατολισμός αυτού του πράττειν είναι τόσο a priori γνωστός όσο και οποιαδήποτε αφηρημένη φυσικοδικαιϊκή θεώρηση θα απαιτούσε. Και επιπλέον η πράξη είναι τόσο αφηρημένο ειδολογικό χαρακτηριστικό, τόσο αφηρημένη ειδοποιός διαφορά του ανθρώπου, όσο και οποιαδήποτε άλλη ιδιότητα, όπως, φερ' ειπείν, το σκέπτεσθαι. Σκέπτομαι, άρα είμαι σκέψη, ισχυριζόταν ο Descartes. Πράττω, άρα είμαι πράξη, διορθώνει ο Πουλαντζάς. Περπατώ...άρα είμαι περπάτος, παρατηρούσε ο Hobbes. Γιατί για να διακριθεί η πράξη, ως ουσία της ύπαρξης, από τη μηχανική βιολογική ενέργεια του οποιουδήποτε ζώου, χρειάζεται οπωσδήποτε να προϋποτεθεί η σχεδιαστική ικανότητα της συνείδησης. Και ο Descartes επιστρέφει στο σημείο όπου εγκαταλείφθηκε για να υπενθυμίσει ότι κάθε θεμελιακή ανθρωπολογία είναι αναπόφευκτα ιδεαλιστική, ουσιολογική και ενδομύχως «πλατωνίζουσα».